

ZNEVIDITEĽNENIE A ZJEMNENIE: REFLEXIE VEREJNÉHO POUŽÍVANIA MAĎARČINY U BRATISLAVSKÝCH VIACJAZYČNÝCH TROJGENERAČNÝCH RODÍN

LUCIA SATINSKÁ

PhDr. Lucia Satinská, PhD., Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: lucias@juls.savba.sk

On the basis of language biographies of multilingual three-generation families in Bratislava, the paper explores the communication strategies on the use of Hungarian in public. The research was conducted in the form of narrative interviews with members of five families. A total of 23 interviews were conducted. The use of a language in public is complementarily influenced by language legislation, the social and political situation and individual experience. The obtained material is analysed at two levels: at the level of experience (reality of the subject) and narration (reality of the text). At the level of experience, the following strategies of avoiding conflicts have arisen from the described situations: 1) silence; 2) muting of the voice; 3) switching into Slovak; 4) switching into a “neutral” language (German); 5) responding in Slovak; and 6) preparation of children for negative attitudes. At the level of narration, the negative experience is refined using the following tools: 1) degrading the legitimacy of the attacker; 2) highlighting the “good deeds” of the members of the majority; 3) lapse of time; and 4) declared forgetting.

Key words: language biography, Bratislava, multilingualism, Hungarian, language legislation, communication strategy

PRÍSTUPY KU SKÚMANIU VIACJAZYČNOSTI V BRATISLAVE

Viacjazyčnosť mesta, ktoré dnes voláme Bratislava, bola dlho v jazykovedných kruhoch prehliadaná, napriek tomu, že Bratislava prešla za posledných sto rokov búrlivými spoločenskými zmenami úzko súvisiacimi aj s používaním jazykov. V 60. rokoch 20. storočia prebehol výskum hovorenej podoby jazyka slovenských miest, no Bratislava z neho bola vynechaná, práve pre svoju jazykovú diverzitu. Výskum sa vtedy sústreďoval na umiestňovanie jazyka miest na os medzi spisovný slovenský jazyk a nárečie. Bratislava bola celkom mimo tejto osi (podrobnejšie Ondrejovič, 2007; Satinská, 2015). Prešporská trojjazyčnosť začiatku 20. storočia je fenomén, ktorého popis sa objavuje skôr marginálne v historických a etnologických publikáciách (napr. Luther, 2009; Salner a kol., 1991; Salner, 1998). Po roku 2000 sa objavujú nové, socio-

lingvistické výskumy prístupujúce k tejto téme novými metódami. Ide predovšetkým o stále prebiehajúci výskum Jozefa Tancera zameraný na jazykové biografie viacjazyčných hovoriacich narodených v medzivojnovom období (Tancer, 2010), moju diplomovú prácu *Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad* (Satinská, 2011) a moju dizertačnú prácu *Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku: Bratislava* (Satinská, 2015). Zo svojho dizertačného výskumu čerpám materiál aj pre tento text.

Súčasný skúmanie jazykov miest do veľkej miery súvisí s ich viacjazyčným charakterom, ktorý môže vyplývať z historickej situácie aj z demografických zmien spôsobených migráciou obyvateľstva. Samozrejme je dôležité rozlišovať medzi spoločenským a individuálnym multilingvizmom mesta (porov. napr. Štefánik, 2004). Mesto môže byť viacjazyčné, ak má niekoľko úradných jazykov (ako napr. Brusel), pričom jeho obyvatelia môžu byť aj jednojazyční (v prípade Bruselu hovoriaci flámčinou alebo francúzštinou). Alebo môžu byť viacjazyční len obyvatelia mesta, ktoré je oficiálne jednojazyčné (ako napr. Berlín, kde sa miestne jazykové komunity vzdelávajú a svoje úradné veci vybavujú v nemčine). Bratislava bola úradne viacjazyčná len niekoľko rokov počas tzv. prvej Československej republiky. Živá (a individuálna) viacjazyčnosť zaznamenáva v posledných rokoch istú renesanciu.

Diarmait Mac Giolla Chríost (2007) načrtáva tri roviny dôležité pre súčasné skúmanie jazyka mesta: miesto, identitu a moc. Jazykový charakter miesta sa dá určiť viacerými spôsobmi. Základným bodom pre orientáciu bývajú štatistické údaje uvádzané v sčítaniach ľudu. Tie sú však často spochybňované pre ich nestálosť a nespoľahlivé metódy (napr. Gal, 1993; Rabec, 2005; Satinská, 2012). Živá viacjazyčnosť miesta môže byť meraná aj jazykovou diverzitou jazykovej krajiny, čiže nápisov vo verejnom priestore. Tie môžu byť vytvárané zhora – ako oficiálne tabule – a aj zdola, v komerčnej sfére či nelegálnymi grafitmi.¹ Sú to väčšinou kvantitatívne prístupy, ktoré prinášajú základnú orientáciu v priestore. Jazyková identita obyvateľiek a obyvateľov mesta sa už zisťuje ťažšie a je potrebné siahnuť ku kvalitatívnym metódam, naratívny interview, jazykovým biografiám i zúčastnenému pozorovaniu či analýze diskurzu. Vzťah používania jazykov v meste a moci úzko súvisí s platnou legislatívou a celkovou jazykovou politikou na lokálnej i štátnej úrovni.

Jazykové biografie

Jazykovú biografiu možno definovať ako „takové biografické vyprávění, v němž vyprávěč činí tématem svého vyprávění jazyk, resp. jazyky – především jejich osvojování a užívání.“ (Nekvapil, 2000: 31). V závislosti od toho, aký je cieľ výskumu, sa na ňu dá nazerať dvojako. V jednom prípade je jazyková biografia zároveň cieľom výskumu. Pri takýchto výskumoch ide o získanie typickej jazykovej biografie nejakého jazykového spoločenstva. Takto k nej pristupuje napr. Jíří Nekvapil na prípade Nemcov žijúcich v Českej republike (Nekvapil, 2000) a Jozef Tancer na prípade trojjazyčných Bratislavčanov a Bratislavčaniek (Tancer, nepublikované). V druhom prípade je jazyková biografická metóda, prostriedkom k ďalším výskumným cieľom, ktorými môžu byť: poznanie minulosti (Nekvapil, 2000; Tancer, nepublikované), zlepšenie výučby cudzích jazykov (Busch, Jardine, Tjoutuku, 2012), integrácia imigrantov (Werlen, 2002), poznanie osvojovania si jazykov (Franceschini, 2002), postoje k jazyku (jazy-

¹ Podrobnejšie o bratislavskej jazykovej krajine píšem v štúdiu *Bratiličios Prešburg: napjaink Pozsony a nyelvi tájképenek töbnyelviüségé* [Bratiličios Prešburg: Viacjazyčnosť jazykovej krajiny dnešnej Bratislavy] (Satinská, 2013).

kom), komunikačné funkcie jazykov vo viacjazyčnom spoločenstve, asimilačné procesy vo viacjazyčných spoločenstvách (Carl, Stevenson, 2009) a ďalšie.

Jiří Nekvapil, v nadväznosti na napr. Normana K. Denzina a Zdeňka Konopásku uvádza tri druhy poznatkov, ktoré možno získať z biografických rozprávání: „1) jak ‚věci‘ byly, jak události *probíhaly* (poznatky z oblasti ‚reality života‘), 2) jak respondenti ‚věci‘ a události *prožívali* (poznatky z oblasti ‚reality subjektu‘), 3) jak respondenti o daných ‚věcech‘ a událostech *vyprávějí* (poznatky z oblasti ‚reality textu‘).“ (2000: 31). Tento prístup má aj Doris Tophinke (2002) a Aneta Pavlenko (2007). Tophinke následne rozlišuje tri typy jazykových biografii: 1) udalosti, ako sme ich prežili (gelebte Geschichte), čiže skúsenosti s jazykovou praxou, používaním rôznych jazykov, jazykových variet a pod., 2) udalosti, ako si na ne spomíname (erinnerte Geschichte) – rekonštrukcia prežitého ovplyvnená aj spoločenskými okolnosťami –, 3) jazyková rekonštrukcia udalostí (sprachliche Rekonstruktion der Geschichte), odkazujúca aj na externé pramene. Aneta Pavlenko k týmto trom typom poznatkov a jazykových biografii priradzuje tri aplikované teoretické prístupy: kognitívny, textový a diskurzívny (2007: 171). Pripomína tiež, že biografické rozprávania ako naratívny realitu skôr konštituuju ako odrážajú a toto by malo byť východiskom každej analýzy dát (2007: 180).

Vo svojom výskume používam jazykovú biografiu ako metódu na zistenie jazykovej situácie viacjazyčných rodín, ich postojov k maďarčine a slovenčine, vnímania vlastnej identity a dôležitosti zachovania menšinového (maďarského) jazyka. Cieľom tohto textu je prezentovať reflexie používania maďarčiny na verejnosti v Bratislave u predstaviteľov respondentských rodín v rôznych spoločensko-politických obdobiach 20. a 21. storočia. Ako poznatky reality života beriem opakované negatívne skúsenosti, predovšetkým verbálne útoky súvisiace so spoločenskou situáciou v danom období. Hľadám komunikačné stratégie vytvorené pre vyhýbanie sa konfliktom, ktoré vyplývajú z rozprávania v jazykových biografiách. Realita subjektu sa prejavuje v postojoch, ktoré respondenti a respondentky k týmto udalostiam zaujímajú. V rámci reality textu sledujem konštruovanie výpovedí o negatívnych skúsenostiach.

CHARAKTERISTIKA RESPONDENTSKÝCH RODÍN

Výskum prebiehal na vzorke piatich rodín v rozmedzí rokov 2014 a 2015. Naratívne interview bolo uskutočnené s 23 ľuďmi.² Respondenti a respondentky z najstaršej generácie mali vek v rozpätí od 79 do 94 rokov, zo strednej od 50 do 65 rokov a z najmladšej od 18 do 34 rokov. Najstarší respondent sa narodil v r. 1920, najmladšia respondentka v r. 1996. Z každej generácie bol v rámci rodiny zastúpený minimálne jeden člen. Počet interviewovaných z najstaršej generácie bol sedem (päť žien a dvaja muži), zo strednej osem (päť žien a traja muži) a z najmladšej rovnako osem (päť žien a traja muži). Všetky mená boli anonymizované tak, aby odrážali originálnu jazykovú podobu.³ Kontakt s rodinami som nadviazala cez spoločných známych z maďarskej komunity v Bratislave.

2 Pri prepise bol použitý prístup, ktorý nezachytáva fonetické osobitosti. Citácie transkripcí sú v celom texte uvádzané kurzívou. V texte citujem prepis v jazyku, v akom sa odohralo interview, v poznámkach pod čiarou uvádzam slovenský preklad, ak interview neprebiehало v slovenčine. Niektoré ďalšie transkripčné konvencie: [komentár] – komentár autorky na dovysvetlenie kontextu, zjasnenie informácie; (...) – vynechanie časti prepisu; (P) – pauza v prejave hovoriaceho.

3 U respondentských rodín sa vyskytovali tri typy krstných mien: maďarské nepreložiteľné do slovenči-

Kritériá výberu pre rodiny boli, aby zástupcovia každej generácie žili v súčasnosti v Bratislave, a aby aspoň na jednom stupni školského vzdelávania absolvovali školu s vyučovacím jazykom maďarským.⁴ Druhé kritérium zväzda k tomu, aby sme dané rodiny označovali ako maďarské. Maďarčina je najpočetnejším menšinovým jazykom v Bratislave. Podľa údajov Sčítania osôb, domov a bytov z r. 2011 sa zo 411.228 obyvateľov a obyvateľiek Bratislavy 14.119 hlási k maďarskej národnosti a 15.307 k maďarskému materinskému jazyku. Spolu 3531 ľudí označilo maďarčinu za jazyk najčastejšie používaný na verejnosti a 8765 za jazyk najčastejšie používaný doma. Do týchto čísel patria aj moji respondenti a moje respondentky, no ich identita je oveľa komplexnejšia (porov. Satinská, 2015; Satinská, 2016 – odovzdané do tlače). Aj vzhľadom na prítomnosť ďalších jazykov v jazykových biografiách týchto rodín (okrem maďarčiny a slovenčiny ďalej nemčina, angličtina a taliančina, porov. nižšie v prehľade jazykových biografií), som sa však rozhodla nazývať ich presnejšie viacjazyčné, nie maďarské.

Som si vedomá, že druhé kritérium do určitej miery ovplyvňuje aj rozmýšľanie a vyjadrenia v životopisných rozprávaniach – v tom smere, že títo ľudia majú pravdepodobne silnejší vzťah k materinskému jazyku, používajú ho častejšie a ľahšie ho odovzdávajú potomkom. Vedome som sa však sústredila na tieto rodiny, pretože na rozdiel od iných výskumov (napr. Rabec, 2012), ktoré sa zaoberajú dôvodmi asimilácie, mňa zaujímali skôr antiasimilačné procesy.

Ďalším faktorom, ktorý mohol vplývať na konštruovanie reality rozhovorov, je osoba výskumníčky. Respondenti a respondentky ma pred výskumom nepoznali, s výnimkou jednej respondentky mojej generácie, ktorá patrí do môjho priateľského okruhu. Počas interview som sa prezentovala ako lingvistka, ktorá skúma používanie jazykov v Bratislave kedysi a dnes. Prvý kontakt prebiehal zväčša v maďarčine, aby som dala najavo, že ovládam tento jazyk. Pri interview som svojim respondentom a respondentkám dala na výber, ktorým jazykom chcú hovoriť. Ak nevyslovili jasnú preferenciu, rozhovor sa odohral po slovensky, s tým, že som zdôraznila, že kedykoľvek môžeme prejsť do iného jazyka. Vzhľadom na to, že som sa maďarčinu naučila ako cudzí jazyk vo vysokoškolskom veku, moja pozícia bola zároveň insiderská a outsiderská. Nemám s respondent-skými rodinami spoločné zážitky zo života v maďarskej komunite, no zdieľam s nimi jazyk a kultúrny kontext, ktorý som si osvojila štúdiom.

Prehľad sumarizovaných jazykových biografií respondentských rodín

Rodina K.

Najstaršia generácia, János K. (nar. 1920 v Reci) a Andrea K. (nar. 1933 v Hrhove), sa do Bratislavy prisťahovala v r. 1960. Ich deti sa už narodili tu. Pre Jánosa a Andreu bolo dôležité, aby dcéry chodili do maďarskej školy aj napriek nepochopeniu okolia. Ich dcéra Mária K. (nar. 1963) si vzala Maďara zo starobratislavskej rodiny. Synov vychovali dvojjazyčne, otec Peter K. (nar. 1954) s nimi hovoril od narodenia po nemecky, ona po maďarsky. Po slovensky sa naučili na ulici, od známych a v škole. Pre túto ro-

ny (typu Csilla, Csongor), maďarská podoba mena, ktoré má aj slovenskú podobu (typu: Katalin, János) a neutrálne meno, ktoré znie rovnako po slovensky aj po maďarsky (typu: Klára, Viktor). Pri anonymizácii boli respondentom a respondentkám pridelené mená rovnakého typu ako v skutočnosti, pretože podoba mena a jej používanie môže súvisieť s identitou v danej rodine, čo nie je zanedbateľné pri interpretácii.

4 V tomto texte používam pojmy „škola s vyučovacím jazykom maďarským“ a „maďarská škola“ synonymne.

dinu je charakteristický pozitívny postoj k viacjazyčnosti. Pre synov – Dávida (nar. 1992) a Andrása (nar. 1995) – predstavuje veľmi silnú hodnotu, nezávisle od seba hovoria, že keď budú mať vlastné deti, chcú ich vychovávať dvojazyčne. Ak bude partnerka Maďarka, budú s deťmi hovoriť po nemecky, ak bude inej národnosti, tak po maďarsky. Rodina K. žila posledných niekoľko rokov v zahraničí, kde Peter pracoval, chlapi tam chodili do anglickej školy. Dávid dnes študuje vo Viedni po nemecky, András v Abú Zabí po anglicky.

Rodina P.

Predstaviiteľka najstaršej generácie Nóra P. sa narodila v Bratislave (v r. 1927). Jej rodičia hovorili spolu po maďarsky, v dome a na dvore sa naučila aj po nemecky a slovensky. Nóra P. maturovala v roku 1945 najprv na maďarskom gymnáziu, potom musela pre vojnu maturitu opakovať na slovenskom gymnáziu. V rovnakom roku sa vydala za muža, s ktorým hovorila po maďarsky, no on mal v dokladoch slovenskú národnosť, a preto ich po vojne nevysťahovali. Pri výbere školy ich detí nastal rodinný konflikt. Dcéru najprv zapísali do slovenskej školy, lebo tak to chcel manžel, hoci v rodine sa hovorilo len po maďarsky. Nóra si nakoniec presadila maďarskú školu.

Dcéra Júlia P. (nar. 1949) tak vychodila základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským, na ďalších stupňoch pokračovala po slovensky, lebo mala umeleckú špecializáciu. Júlia sa stala slobodnou matkou, otec Marek (nar. 1981) bol Slovák. Marek chodil do slovenskej škôlky, potom do maďarskej školy, neskôr do maďarského internátneho gymnázia v Maďarsku a na Univerzitu Komenského v Bratislave. Ako jediný z najmladšej generácie respondentov už má vlastnú rodinu. Tá je celkom dvojazyčná, maďarsko-anglická, lebo jeho manželka je Američanka. Syn chodí do maďarskej škôlky a pôjde aj do maďarskej školy.

Rodina F.

Predstavitelia najstaršej generácie sa nenarodili v Bratislave, prisťahovali sa v roku 1951. Judit F. (nar. 1929 v Plešivci) tvrdí, že sa po slovensky nikdy nenaučila. Z rozprávania jej syna a vnučiek je však zrejmé, že na nejakej úrovni sa vie dohovoriť. Deti vošli do maďarskej školy na Dunajskej ulici. Syn Zoltán F. (nar. 1961) si vzal za manželku Réku F. (nar. 1963 v Leviciach, do Bratislavy sa prisťahovala v roku 1978). Pre oboch je veľmi dôležitý maďarský jazyk a jeho odovzdávanie. Obaja svorne nezávisle od seba tvrdia, že by s deťmi nemohli hovoriť inak ako po maďarsky. Všetky tri ich dcéry chodili do maďarskej školy. Tie deti ešte nemajú, ale obe, s ktorými som robila interview, Lívia F. (nar. 1988) a Sára F. (nar. 1996), tvrdia, že chcú svoje deti raz dať do maďarskej školy.

Rodina R.

Predstaviiteľka najstaršej generácie Klára R. (nar. 1929) sa narodila v Bratislave, doma sa hovorilo po maďarsky. Jej manžel bol aktívny v maďarskej komunite, preto v ich rodine bolo automaticky rozhodnuté, kam pôjde dcéra Katalin R. (nar. 1954) do školy. Tá má slovenského manžela a dcéry Martinu R. (nar. 1980) a Dianu R. (nar. 1995) vychovávali bilingválne. Staršia chodila do maďarskej školy, mladšia do nemecko-slovenskej bilingválnej. Katalin to vysvetľuje zmenou doby a znížením kvality maďarskej školy. Predstaviiteľky najmladšej generácie už potrebu odovzdať maďarčinu nemajú. Martina žije v Bratislave s partnerom Talianom a tak v jej rodine pribudla taliančina. Mladšia Diana by ďalšej generácii odovzdala radšej nemčinu.

Rodina L.

Lajos L. (nar. 1934 vo Veľkých Raškovciach) a Zsuzsanna L. (nar. 1935 v Balážskych Ďarmotách/Balassagyarmat v Maďarsku) sa do Bratislavy prisťahovali v roku 1975. Ich syn Ignác L. (nar. 1958) chodil najprv do slovenskej školy v Stupave, kde vtedy bývali, na gymnázium však už chodil na Dunajskú ulicu v Bratislave, kde bol vyučovací jazyk maďarský. Za ženu si vzal Maďarku z Dunajskej Stredy Annu L. (nar. 1964, do Bratislavy sa prisťahovala v roku 1985). V 90. rokoch 20. storočia, keď začal platiť *Zákon NR SR č. 154/1994 Z. z. o matrikách*, dal Ignác pomaďarčiť deťom mená, zmenil im krstné meno na maďarskú verziu a dcére zrušil -ová. Obe chodili do maďarskej základnej školy a na gymnázium na Dunajskej ulici. Dcéra Ilona L. (nar. 1987) plánuje pre svoje deti tiež vzdelávanie v materinskom jazyku.

JAZYKOVO-LEGISLATÍVNY RÁMEC OVPLYVŇUJÚCI POUŽÍVANIE JAZYKA NA VEREJNOSTI⁵

Pred tým, ako predstavím reflexiu používania maďarského jazyka na verejnosti skrz jazykové biografie, ukážem jazykovo-legislatívny rámec obdobia, v ktorom predstavitelia a predstaviiteľky skúmaných rodín žijú. Je to aspekt, ktorý ovplyvňuje ich životy bez ohľadu na to, či sú si toho vedomí.

V tzv. prvej Československej republike (1918–39), ktorú zažili najstarší z predstaviteľov respondentských rodín, garantoval jazykové práva menšín *Zákon č. 122/1920*. Tento zákon priniesol 20-percentnú hranicu, ktorá platila (s malou prestávkou v povojnovom období) do roku 2011, keď uviedli do platnosti 15-percentnú hranicu.⁶ To znamenalo, že ľudia patriaci k národnostnej menšine mali právo používať svoj jazyk ako úradný jazyk, keď sa v obci, kde žili, hlásilo k danej národnosti aspoň 20 percent populácie. Nová organizácia geografických celkov v niektorých regiónoch však potlačila počty ľudí s maďarskou alebo nemeckou národnosťou pod 20-percentnú hranicu. To bol aj prípad Bratislavy, kde mali Maďari svoje jazykové práva len do roku 1930 a Nemci do konca 2. svetovej vojny. Počas vojnového štátu, Slovenskej republiky (1939–45), *Zákon č. 122/1920* stále platil, no kvôli viedenskej arbitráži a odstúpeniu niektorých území Maďarsku malo veľmi málo obcí viac ako 20 percent maďarskej populácie. Bratislava k nim stále nepatrila, avšak jediná stredná škola s vyučovacím jazykom maďarským sa nachádzala vtedy tu. Krátko po konci 2. svetovej vojny prijala vláda novej Československej republiky Košický vládny program založený na princípe kolektívnej viny, takže prakticky umožňoval sankcionovanie a prenasledovanie Nemcov a Maďarov z Československa, konfiškáciu ich majetku i deportácie, čo spolu s Benešovými dekrétmi vyústilo do neslávnej výmeny obyvateľstva. V Bratislave-Petržalke sa tak koncentračný tábor slúžiaci len pár týždňov predtým na zhromažďovanie židov stal miestom zhromažďovania Nemcov a Maďarov. Všetko toto malo za následok zatvorenie všetkých škôl s vyučovacím jazykom maďarským a nemeckým, rovnako ako aj zákaz používať tieto jazyky na verejnosti. Komunistický prevrat v roku 1948 priniesol niekoľko pozitívnych zmien pre menšiny, keď kultúrne inštitúcie, tlač

5 Základné fakty v tejto časti čerpám z publikácie *Názvy miest, miesta názvov. Dejiny menšinových jazykových práv na Slovensku 1918 - 2012* (Horony, Orosz, Szalay, 2012) a štúdie *A nyelv használati jogok története (1918 - 1968)* (Szalay, 2013).

6 Táto hranica začne prakticky platiť v r. 2021 a 15 percent musí byť dosiahnutých v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach ľudu.

a školy v menšinových jazykoch boli opäť povolené. Neexistoval však jazykový zákon, práva menšín boli spomenuté v novej ústave z roku 1956.

Jazyková legislatíva sa nevyvinula liberálnym smerom ani po páde komunizmu. *Zákon č. 428/1990* zaviedol pojem oficiálny jazyk (slovenský) a ponechal 20-percentnú hranicu. Najkontroverznejší a najmenej liberálny zákon bol prijatý v roku 1995, *Zákon NR SR č. 270/1995 o štátnom jazyku*, ktorý zaviedol pojem štátny jazyk (slovenský) a finančné sankcie. Bol niekoľkokrát novelizovaný (presnejšie, každá vláda od jeho schválenia v ňom robila zmeny), sankcie boli zrušené a potom opäť zavedené.⁷ Medzitým Slovensko vstúpilo do Európskej únie (v roku 2004) a ratifikovalo niekoľko dôležitých dokumentov upravujúcich používanie menšinových jazykov (Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín Rady Európy v roku 1998, Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov v roku 2001) a prijalo *Zákon NR SR č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín*. Ten garantuje možnosť používať historické menšinové jazyky (bulharčinu, češtinu, chorvátčinu, maďarčinu, nemčinu, poľštinu, rómčinu, rusínčinu a ukrajinčinu) ako úradné jazyky v obciach, kde počet obyvateľov s menšinovou národnosťou je viac ako 15 percent populácie v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach. Verejné používanie jazyka zahŕňa sféry ako oficiálne tabule a informácie, oficiálne žiadosti, rodné, úmrtné a sobášne listy a pod.

Pre Bratislavu žiadna z daných národností nedosahuje 15-/20-percentnú hranicu, čiže tento zákon tu nie je vymáhatelný – 2. § odsek 8 však uvádza, že v tých obciach, kde členovia národnostnej menšiny nedosahujú hranicu, môžu používať svoj menšinový jazyk vo verejnej ústnej komunikácii, ak s tým zamestnanec súhlasí (z čoho vyplýva, ak ovláda daný jazyk). Napriek tomu, že v Bratislave nežije dostatočné percento ľudí uvádzajúcich si maďarskú národnosť, aby bolo zo zákona povinné umožniť im používať maďarčinu v úradnom styku, neexistuje zákon alebo predpis, ktorý by zakazoval používanie maďarčiny v súkromnej sfére.

REFLEXIE POUŽÍVANIA MAĎARČINY NA VEREJNOSTI

Spoločensko-politická situácia a používanie jazyka

V tejto časti sa do istej miery mieša rovina poznatkov reality života a reality subjektu. Respondenti a respondentky opisujú reálne historické obdobia, keď boli ich menšinové jazykové práva potláčané, a zároveň do rozprávania vkladajú svoje postoje a komentáre z pozície inej – súčasnej doby. Moji respondenti a respondentky zažili z pohľadu používania jazyka na verejnosti niekoľko kľúčových období: povojnové, keď sa zatvárali menšinové školy a prebiehali deportácie, socializmus, za ktorého sa jazykové práva menšín posilnili, mečiarizmus, keď boli opäť potlačené a súčasné obdobie po roku 1998.

V rozprávaniach najstaršej generácie sa vyskytuje opis toho, ako ich negatívna skúsenosť s používaním jazyka vlastného detstva (maďarčiny) na verejnosti po vojne doviedla k tomu, aby prestali verejne používať tento jazyk. Strach a priame ohrozenie rokmi pominuli, no zvyk nepoužívať svoj domáci jazyk na verejných miestach zostal aj napriek vedomiu svojich súčasných jazykových práv. Objavujú sa však vyjadrenia

⁷ Sankcie bolo (a je) možné udeľovať za také porušenie zákona, keď chýbajú informácie v štátnom jazyku. Dnes sa pokuty môžu udeliť vo výške od 50 do 2500 eur. Finančné sankcie môžu byť udelené len vtedy, ak nebolo porušenie odstránené po upozornení. Pokuty môže udeliť Ministerstvo kultúry SR.

radosti nad tým, že ich potomkovia žijú v slobodnejšej atmosfére ako oni, keď boli mladí.

V rodine P. to opisuje predstaviteľka najstaršej generácie Nóra P., ktorá aj dnes kvôli traume hovorí po maďarsky na ulici veľmi opatrne:

No most aztán jött ugye, ez a harminckilenc és jött a háború, úgy hogy ott már, kezdte kicsit úgy kiéleződni a helyzet és hát negyvenötben aztán végképp. Az volt az utolsó csepp a pohárba, hogy megnémultunk az utcán. Hát én például még máma se beszélek az utcán magyarul. Tudatalatt van bennem egy érzés, hogy nem akarok ki-provokálni egyrészt mondjuk, ha valakivel találkozom, hogy szlovákul beszélek, ne higye bárki is azt, hogy én valami olyasmit akarok mondani amit másnak nem kell hallania vagy nem kell értenie.⁸

V prejave Nóry P. sa objavuje ďalší častý prvok – pocit viny za to, že náhodní okoloidúci, patriaci k väčšine, by mohli nerozumieť jej súkromnej výpovedi na verejnom mieste adresovanej osobe s rovnakou jazykovou znalosťou.

Vzhľadom na vysoký vek Nóra P. už menej chodí medzi ľuďi, preto má týchto skúseností menej. No zdôrazňuje: *De hogy ha taxiba megyünk akárhol vagyok, ahol tudom, hogy egy valaki nem tud magyarul, akkor biztosan szlovákul fogok beszélni. A gyerekekkel is.⁹* Pre Nóru P. je teda samozrejmé, že všetci okolo nej musia rozumieť tomu, čo hovorí, napriek tomu, že im to nie je adresované.

Podobne jej dcéra Júlia P. nepoužíva maďarčinu na verejnosti celkom slobodne, hoci si uvedomuje, že by mohla:

Gyerekkorunkban [v 50. rokoch 20. storočia] azért igyekeztünk nem nagyon hangosan magyarul beszélni, mert ez elég olyan visszautasító volt. (...) De érdekes, hogy bennem máig olyan bizonyos (P), az nem lehet félelemnek mondani, gátlás (P) také zábrany mám, áno? Mondjuk, a fiam elfelejt valamit, én kinyitom az ablakot és lekiabálok neki, én szlovákul kiabálok le. Nem magyarul. Nem akarom. És még, mikor a fiam gyerek volt, de benne már ez a gátlás nincs. A helyzet annyival biztos javult, benne már nincs ez a gátlás. Én bennem még bennem van. Pedig egy angol nyugodtan lekiabálna angolul vagy egy német németül.¹⁰

Na druhej strane priznáva, že ak sa jej stane, že ju niekto na ulici alebo inde okríkne kvôli maďarčine, nedá sa a ohradí sa.

Klára R. zažila v Bratislave po 2. svetovej vojne fyzické napadnutie, keď ako stredoškolačka s mamou hovorila na ulici po maďarsky. Neprestali síce celkom používať svoj jazyk na verejnosti, no zvykli si hovoriť pošecky. Snažili sa tak na verejných priestranstvách a verejnej doprave vyhýbať podobným konfliktom. Opäť, prispôbili sa, akceptovali svoju vinu, útočník zostal nepotrestaný. Do ďalšej generácie však už preniesla komunikačnú stratégiu – doma po maďarsky, v obchode, na ulici po slovensky.

8 *No potom prišiel, však tridsiaty deviaty a prišla vojna, tak tam sa už trošku začala situácia tak vyhrocovať a potom v štyridsiatom piatom už úplne. To bola posledná kvapka, na ulici sme onemeli. No ja napríklad nehovorím po maďarsky na ulici ešte ani dnes. V podvedomí mám taký pocit, že nechcem provokovať, povedzme na jednej strane, ak sa s niekým stretnem, hovorím po slovensky, aby si nikto nemyslel, že chcem povedať niečo také, čo by niekto iný nemal počuť alebo rozumieť.*

9 *Ale ak ideme taxikom, nech som kdekoľvek, kde viem, že jeden niekto nevie po maďarsky, tak budem určite hovoriť po slovensky. Aj s deťmi.*

10 *V detstve [v 50. rokoch 20. storočia] sme sa preto snažili nehovoriť príliš nahlas po maďarsky, lebo to bolo dosť zavrňované. (...) Ale je to zaujímavé, lebo vo mne dodnes zostal taký nejaký (P) no nedá sa povedať, že strach, zábrany (P) také zábrany mám, áno? Povedzme, môj syn si niečo zabudne a otvorím okno a zakričím naňho dole, ja zakričím po slovensky. Nie po maďarsky. Nechcem. A ešte, keď bol môj syn ešte malý, ale v ňom už také zábrany nie sú. Vo mne ešte sú. Pritom nejaký Angličan by pokojne zakričal po anglicky alebo Nemec po nemecky.*

Túto komunikačnú stratégiu však prezentuje hrdo, že jej dcéra bola vychovávaná dvojjazyčne.

Zaujímavé je, ako najstaršia generácia opisuje, že povojnová vyhrotená situácia s používaním maďarčiny na verejnosti sa postupne zjemňovala a spolu s presadzovaním internacionalizmu celkom zmizla. Klára R. dokonca spomína, ako bolo na prvomájových sprievodoch bežne počuť aj maďarské budovateľské piesne. Paradoxne sa situácia opäť zhoršila po roku 1989, v období mečiarizmu. Opäť bolo na ulici nebezpečné hovoriť nahlas po maďarsky, slovné útoky sa stali celkom bežnými (informovali o nich respondenti a respondentky bez rozdielu). A tak to, čo som predpokladala, že bude generačný rozdiel, sa ukázalo byť nezávislé od generácie, ale závislé od spoločensko-politickej situácie. Skúsenosť ohrozenia zdieľajú v rôznom veku všetky generácie. Vzhľadom na súčasnosť – na dobu, keď prebiehal výskum, rok 2014 a 2015, – však aj v rozprávaní o období mečiarizmu prevláda blahosklonný nadhľad. Zaujímavé by bolo sledovať, či – ak by sa opäť zmenila spoločensko-politická situácia – by sa zmenil aj tón, akým o svojich skúsenostiach títo ľudia hovoria.

Marek P., predstaviteľ najmladšej generácie opisuje rozdiel medzi obdobím mečiarizmu a súčasnosťou nasledovne:

Lehet hogy ez attól is volt, hogy már öregebb voltam, de például olyan kilencvennégyben, kilencvenháromban akkor nagyon kellett vigyázni hogy ha a barátaimmal mentem az utcán és magyarul beszélgettem, hogy nem ez zavarjon valakit, mert ez nem kéne, hogy ez zavarnavalakit, de azért az ember figyelt, nincs-e ott valami kopasz, vagy skinhed, vagy valamilyen, és hát nem egyszer történt, hogy ránk szóltak, és nem egyszer történt, hogy megkergettek. Ez nem ilyen, nem hogy napirenden volt, de azért elég gyakran megtörtént és aztán különben kétezeregyben, amikor visszajöttem¹¹ akkor ez már talán abszolút semmi, tehát nem volt olyan érzésem, hogy ilyenekre kell vigyázni. És ilyenről totál elfeledkeztem.¹²

V dnešnom Marekovom rozprávaní už zážitky nadobúdajú vágne kontúry, nepamätá si na útočníkov. Dôležité, na čo si pamätá a čo je iné ako dnes, je pocit každo-dennej opatrnosti.

V rodine F. si za mečiarizmu vymysleli komunikačnú stratégiu, ako nebyť cieľom nenávisťných prejavov. Matka Réka F. hovorí:

Keď boli deti malé, bola éra Mečiara a deti zbláznené do Mečiara vedeli byť veľmi nepríjemné, keď počuli maďarčinu na ulici, na ihriskách a vtedy sme si ako hru vymysleli s dcérou nemčinu, lebo ona sa v škôlke v troch rokoch začala učiť aj po nemecky, tak sme sa na ulici niekedy rozprávali aj po nemecky, čo nám dodnes zostalo. Oko-liu nemčina už neprekážala, len maďarčina im prekážala.

Jej druhá dcéra Lívia F. si na toto obdobie tiež spomína: *Ale musím povedať, že som mala také, že sme sa nerozprávali radšej maďarsky v električke s mamou alebo s kamoškami, že radšej sme sa rozprávali po slovensky. Lebo sme sa báli, že nás zbijú. Na otázku, či je to aj v súčasnosti stále tak, odpovedá: Teraz nie. Teraz sa rozprávam po maďarsky aj v električke. (...) Akože niekedy, keď sa zoznamujem s novými ľuďmi už*

11 Po tom, ako chodil na gymnázium do Maďarska.

12 Možno, že to bolo aj tým, že som bol už starší, ale napríklad v takom deväťdesiatom štvrtom, deväťdesiatom treťom, vtedy si bolo treba dávať veľký pozor, ak som išiel po ulici s kamarátmi a hovoril som s nimi po maďarsky, aby to niekomu nezačalo vadieť, lebo to nemalo nikomu vadieť, ale človek si dával pozor, či tam niekde nie je nejaký holohlavý alebo skinhed alebo niekto taký, a no, nie raz sa stalo, že sa na nás ozvali, a nie raz sa stalo, že nás prenasledovali. Nebolo to každodenne, ale stávalo sa to dosť často a potom špeciálne v dvetisícprvom, keď som sa vrátil [z gymnázia v Maďarsku], tak to sa už vôbec nestávalo, proste som už nemal pocit, že si na také veci treba dávať pozor. A už som na to totálne zabudol.

určite sebaistejšie prezentujem to, že som Maďarka, akože vôbec sa za to nehanbím alebo nemám tú potrebu to nejako zatajiť alebo niečo. Aj tento úryvok z interview dokladá spoločenskú zmenu.

Charakteristickým sloganom pre obdobie verejného zastrašovania menšín v 90. rokoch 20. storočia bolo „Na Slovensku po slovensky!“ Táto veta sa objavovala v prejavoch politikov i političiek, v komentároch v tlači a – ako je zrejme z rozprávania skúmaných rodín – bola prítomná i v uliciach Bratislavy. V jazykových biografiách bratislavských viacjazyčných hovoriacich sa tento fenomén vyskytuje tak často, že ho možno opísať ako mikronaratív typický pre obdobie mečiarizmu. Podľa De Fina (2003: 11) naratívy sú texty, reprodukujúce udalosti v postupnosti. Typickým príkladom naratívu je príbeh (story), ktorý má niekoľko fáz (tamtiež: 12–13). V tomto prípade je takýto opakujúci sa príbeh „Na Slovensku po slovensky“. Jeho fázy sú: 1) Uvedenie do situácie – najčastejšie dopravný prostriedok alebo iné verejné miesto; 2) Neočakávaný zvrat – zahriaknutie neznámym: „Na Slovensku po slovensky!“, 3) Hodnotenie situácie – odsúdenie dotyčného a vyjadrenie, že ide o ojedinelý prípad, a prípadne 4) Význam pre rozprávajúceho – ako to ne/ovplyvnilo ďalší život. Keď tento mikronaratív reprodukujú moji respondenti a respondentky, berú danú situáciu s nadhľadom a napriek častému výskytu považujú takéto prejavy za netypické pre slovenskú väčšinu. Nebezpečnosť tohto naratívu, resp. jeho sloganu „Na Slovensku po slovensky!“ tkvie v tom, že sa neproblematizuje a objavuje sa ako zaklínadlo všade tam, kde sa objaví viacjazyčnosť (porov. Vrábľová, 2015).

V rodine L. mi takýto príbeh s leitmotívom „Na Slovensku po slovensky!“ porozprávali traja členovia. Ignác L., predstaviteľ strednej generácie, hovorí, že sa mu to dialo opakovane:

Keď sme boli gymnazisti, sme sa vracali z nejakej akcie v električke, rozprávali sme sa po maďarsky a sme museli z tej električky pri ďalšej zastávke utiecť, lebo boli tam podobní rovesníci, ktorí nás chceli zbiť. Potom boli také x prípady, že v dopravných prostriedkoch sme sa bavili po maďarsky a nás oslovili, že na Slovensku po slovensky. Klasicky ako tieto veci. Ale boli aj opačne, áno, že ich zastavili. Ale mne sa zdá osobne, že v minulosti to bolo horšie ako je to teraz.

V závere svojho rozprávania zdôrazňuje, že má skúsenosti aj s tým, ako predstavitelia väčšiny obraňujú menšinu, reagujú negatívne na tých, ktorí verbálne napádajú Maďarov. Taktiež naznačuje posun k lepšiemu, ktorý ale pripisuje tradičnej tolerancii prostredia. Jeho exmanželka Anna L. spomína prípad pred 20 rokmi:

To, keď deti boli malé sa mi raz stalo, že začal na nás niekto vykrikovať, že na Slovensku po slovensky, lebo ja ako automaticky všade aj v autobuse s deťmi sa rozprávam po maďarsky. Alebo keď stretnem niekoho známeho, tak hovorím po maďarsky. Ale okrem toho, že nejaký fagan začal vykrikovať, tak to neberem nejak.

Pre Annu L. bolo podstatné a „automatické“ hovoriť s deťmi či známymi po maďarsky, neodradili ju ani verbálne útoky, ktorým nepripisovala dôležitosť.

Ich dcéra Ilona L. má rovnakú skúsenosť a tiež sa v danej situácii bráni sama, po slovensky.

Výskumníčka: Kedy sa ti to stalo naposledy, že by ti niekto povedal na ulici, že na Slovensku po slovensky?

Ilona: Neviem, bolo to už tuším pár rokov dozadu, v autobuse som cestovala a s kamarátkou sme sa rozprávali po maďarsky, ale ani nie že by sme hulákali na ten autobus, alebo že by sme tam niekoho vyrušovali, vedľa seba sme sedeli, potichučky sme sa rozprávali a jeden pán tak na nás zavelil, že na Slovensku po slovensky.

Výskumníčka: Počúvam toto od rôznych ľudí a zaujíma ma, s čím to súvisí, či toho bolo viac v 90. rokoch a či je toho teraz menej...

Ilona: Ako je to na ústupe určite. Áno. Bolo to horšie, určite. Dokonca aj hovorili viacerí, naši známi, kamaráti z Maďarska, že keď prišli, že sa to vyhrotilo až do takých skoro nebezpečných situácií, s vyhrážkami a ubližovaním na zdraví. Teraz do takejto miery s tým nemám skúsenosti. Vtedy ten pán ma slovne upozornil, ja som mu na to pekne slušne po slovensky povedala, že nehnevajte sa, prečo by som mala rozprávať po slovensky, ako môžem si zvoliť jazyk taký aký chcem, na to potom už bol ticho a potom už aj sa mi zdalo, že aj v autobuse mi dali skôr za pravdu, že to bol jeden človek nevzdelanec, ktorý možno chcel vyvolať nejaký konflikt alebo mal nejaké pocity nedostatku alebo neviem prečo, ale teda skôr sa postavili na moju stranu, že prečo by ma mal niekto obmedzovať, že akým jazykom hovorím.

Ilona L. sa narodila v roku 1987 a jej postoj súvisí s tým, že bola vychovávaná v hrdosti na svoj jazyk a vo vedomí si svojich jazykových práv. Ako vidieť z jej autentického slovenského prejavu, nijako to neznamená, že by to išlo na úkor znalosti slovenčiny.

Mária K. zo strednej generácie má tiež svoju skúsenosť s pánom, ktorý jej v električke povedal „Na Slovensku po slovensky!“, keď sa so sestrou zhovárala po maďarsky. Zareagovali vtedy nasledovne: *A my že, pane, my sa s vami nerozprávame, ale keď sa chcete s nami porozprávať, pokojne, my vieme aj po slovensky. Ale stále si hovoril svoje. Tiež pripisuje takéto negatívne postoje jednotlivcom a situáciám a nezovšeobecňuje: Ale ja to neberem tak, nesedí mi to tu ako nejaká krivda. Lebo ľudia sú všelijakí. Takisto sa to môže stať aj Slovákom, že nejaký Maďar mu vynadá a tiež bude mať nejaký iný pocit z neho a iný postoj k nemu a tiež sa mu nebude páčiť, že čo ten rozpráva po slovensky.* Mária K. aj v kontexte ďalších svojich výpovedí, ostro kritizuje aj príslušníkov maďarskej komunity mimo Bratislavy.

Lívia F. opisuje svoje detské zážitky s verbálnymi útokmi:

Keď som chodila na základnú školu, tak tým, že škola na Dunajskej je v centre mesta, tak sme chodievali akože cez pauzy do Tesca alebo tak a dosť často sa nám stávalo, že nejakí starí dedkovia povedali, že na Slovensku po slovensky, alebo že Maďari za Dunaj. Takže mala som dosť negatívne skúsenosti.

Napriek detskému veku sa u Lívie F. táto skúsenosť nepremenila na traumu, ani v nej nevyvolala nenávisť. Sama tvrdí, že k tomu prispela výchova jej rodičov, ktorí takéto situácie predvídali a pripravili na ne svoje deti:

Myslím si, že ma to až tak, napriek tomu, že som dosť citlivý človek, a som bola dosť malá, sa ma to nedotklo až tak. Bola som skôr taká zhrozená, že prečo to hovorí, keď ma ani nepozná a akým právom, ale myslím si, že naši nám dali takú výchovu, že sme boli ako keby pripravení aj na toto. A tak nám to vysvetlili, aby sme to nebrali v zlom, že jednoducho sú tu nejaké historické záležitosti, ktoré sú nevyriešené a kvôli tomu sa môže hocičo také stať. Ale nejako som na to potom zabudla. A nebola som kvôli tomu nahnevaná na Slovákov alebo tak.

Lívia F. opäť potvrdzuje, že pre ňu tieto situácie neboli ničím, čo by v jej živote patrilo k veciam hodným zapamätania, vynárali sa jej až na popud nášho rozhovoru. Neskôr sa zamýšľa nad tým, prečo už na ňu nepokrikujú, keď hovorí na ulici po maďarsky.

Neviem, lebo možno je to aj tým, že starý dedko už sa mi bojí niečo povedať, že by to aj povedal, ale už som dospelá žena tak mi to radšej nepovie, alebo som dosť vysoká tak sa ma bojí, že zaútočím, alebo niečo. A možno, možno to už aj, možno sa mi stá-

vajú také veci, ale už to nevnímam, už mám vypnutý ten senzor. A absolútne neviem. (P) Podľa mňa aj tým, že sa stretávam hlavne s mladými ľuďmi v mojom veku a oni sú dosť otvorení, tým aj že tie hrany sa odpílili a všetko sa berie voľnejšie, hlavne v Bratislave. Tak sa to zmenilo hlavne v mojom okolí. Myslím si, že ja som sa až tak nezmenila. Od detstva mám také isté postoje.

Vníma tri možné príčiny toho, že dnes už na ňu nikto nepokrikuje „Na Slovensku po slovensky!“, napriek tomu, že maďarčinu s rodinou a kamarátkami používa na verejnosti bežne. Prvou príčinou je to, že vyrástla a už si na ňu nemôže hocikto len tak dovoľovať, druhou je jej otupenosť voči týmto veciam („vypnutý senzor“), treťou to, kým sa obklopuje (mladými otvorenými ľuďmi v Bratislave).

Reflexia negatívnej skúsenosti v rovine reality textu

V jazykových biografiách viacjazyčných Bratislavčanov a Bratislavčaniek sa pri rozprávaní o negatívnych skúsenostiach s používaním menšinového jazyka (maďarčiny) na verejnosti opakovane objavovali isté zjemňujúce vyjadrenia. Nie je jasné, či dôvodom tohto zjemnenia bol časový odstup od udalostí alebo fakt, že výskumníčku vnímali ako Slovenku a nechceli v nej vyvolávať ľútosť alebo ju priviesť to nepríjemnej situácie. Medzi spôsoby zjemnenia výpovede patrilo 1) znižovanie legitimity útočníka, 2) vyzdvihovanie „dobrých skutkov“ príslušníkov väčšiny, 3) časový odstup a 4) deklarované zabúdanie.

V prvom prípade pri rozprávaní o situáciách opísaných vyššie, moji respondenti a respondentky často mali potrebu vysvetliť, že dotýční, ktorí ich zahriakli alebo sa na nich oborili, nepatria k väčšine, že majú nejaký problém alebo sa inak odlišujú od normy.

Ale okrem toho, že nejaký fagan začal vykrikovať, tak to neberem nejak. Anna L.

... že to bol jeden človek nevzdelanec, ktorý možno chcel vyvolať nejaký konflikt alebo mal nejaké pocity nedostatku alebo neviem prečo... Ilona L.

Ale ja to neberem tak, nesedí mi to tu ako nejaká krivda. Lebo ľudia sú všelijakí. Takisto sa to môže stať aj Slovákov, že nejaký Maďar mu vynadá a tiež bude mať nejaký iný pocit z neho a iný postoj k nemu a tiež sa mu nebude páčiť, že čo ten rozpráva po slovensky. Mária K.

*Vannak ilyenek, de nem tragikus.*¹³ Júlia P.

Stačí ti jeden blb, ktorý ti potom pokazí náladu. Réka F.

V druhom prípade vyzdvihovali to, ako zareagovali pozitívne a podporne okoloidúci.

Ale boli aj opačne, áno, že ich zastavili. Ignác L.

A už aj sa mi zdalo, že aj v autobuse mi dali skôr za pravdu, (...) ale teda skôr sa postavili na moju stranu, že prečo by ma mal niekto obmedzovať, že akým jazykom hovorím. Ilona L.

Ale zase na druhej strane, vtedy sa ozvala taká iná teta a vyriešila situáciu. Čiže väčšina trolejbusu sa priklonila na stranu tých normálnych. Réka F.

V treťom prípade súvisí zjemnenie s časovým odstupom. Tí, ktorí takéto slovné útoky prežívali v detstve, už vyrástli a majú pocit, že dnes už si na nich cudzí nedovoľujú, ako Lívia F.:

¹³ Sú takí, ale nie je to tragické.

Neviem, lebo možno je to aj tým, že starý dedko už sa mi bojí niečo povedať, že by to aj povedal, ale už som dospelá žena tak mi to radšej nepovie, alebo som dosť vysoká tak sa ma bojí, že zaútočím, alebo niečo.

Alebo sa zmenila denná rutina a respondenti sa už pohybujú menej často vo verejnom priestore, napr. Ignác L:

Ja to cítim tak, že sa to zmenilo k lepšiemu, ale voči tomu obdobiu, keď som bol mladší, som sa viac zdržiaval na tej ulici, v tom meste, obávam sa trošku, že nemám teraz adekvátne informácie, k tomu, čo som mal v minulosti.

Či z dôvodu staroby a obmedzeného pohybu už takmer nevychádzajú von, ako v prípade Nóry P.: *Mostmár ilyen problémáim nincsenek mert utcára nem járok*¹⁴.

Posledným prípadom zjemnenia je deklarované zabúdanie a teda znižovanie „hodnoty“ zážitku, s implikáciou, že keby to bolo dôležité, iste by si na to lepšie pamätali. Veta odznievala podobne v maďarskej (*És ilyenról totál elfeledkeztem*. Marek P.) aj slovenskej mutácii (*Ale nejako som na to potom zabudla*. Lívia F.).

ZHRNUTIE

Najdôležitejšími faktormi, ktoré ovplyvňujú používanie jazyka na verejnosti, sú spoločensko-politická situácia (aj v svetle platnej jazykovej legislatívy) a individuálne skúsenosti. Pohľad na reflexie verejného používania maďarčiny u bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín potvrdzuje závažnosť týchto faktorov. Negatívna skúsenosť ich donútila vyvinúť isté komunikačné stratégie, ako predchádzať (verbálnym i neverbálnym) útokom. Tieto stratégie by sme mohli pomenovať ako a) mlčanie, b) stíšenie hlasu c) prepínanie do slovenčiny, d) prepínanie do „neutrálneho“ cudzieho jazyka (nemčiny), e) odpovedanie po slovensky a f) príprava detí na nenávistné prejavy. Vo väčšine prípadov ide o zneviditeľnenie sa, potlačenie svojej maďarskosti na verejnosti, čím sa hovoriaci stavajú do roly vinníka. Napriek vývinu jazykovej legislatívy smerom k ochrane jazykových práv menšín si niektorí hovoriaci maďarským jazykom svoje práva neuplatňujú. Jedinou aktívnou stratégiou protiútoku je odpovedanie po slovensky a deklarácia vlastnej dvojazyčnosti. Táto stratégia sa objavuje skôr u strednej a najmladšej generácie. Môže to mať rôzne dôvody, napr. vyššiu jazykovú kompetenciu a jazykové sebavedomie v slovenčine, či nezažité po vojnové prenasledovanie pre materinský jazyk.

Z hľadiska reality textu som sledovala konštruovanie výpovedí o negatívnych skúsenostiach s používaním maďarčiny na verejnosti. Prejavila sa tendencia výpovede zjemňovať, pravdepodobne pod vplyvom odstupu času, súčasnej tolerantnej spoločenskej situácie a osoby výskumníčky. Zjemnenie výpovedí sa prejavuje 1) znižovaním legitimity útočníka, 2) vyzdvihovaním „dobrých skutkov“ príslušníkov väčšiny, 3) časovým odstupom a 4) deklarovaným zabúdaním.

Na základe analýzy reflexie verejného používania maďarčiny v jazykových biografiách vybraných bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín sa z hľadiska reality subjektu a reality textu ukazuje, akoby negatívne skúsenosti pre nich nepredstavovali problém. Respondenti a respondentky si vytvorili vlastné stratégie verejného používania maďarčiny, čím ju síce do istej miery zneviditeľnili, ale neopustili. Problematickým ostáva fakt, že takto obmedzujú svoju jazykovú slobodu a prispôsobujú

¹⁴ Teraz už také problémy nemám, pretože nechodím na ulicu.

sa útočiacim. Z reflexie súčasnosti v jazykových biografiách však presvitá nádej, že osobné verbálne útoky na maďarsky hovoriacich sú na ústupe a ich jazykové sebavedomie rastie. Ak tento trend pretrvá, možno raz bude Bratislava opäť živým a hlasným viacjazyčným mestom.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0689-12.

LITERATÚRA

- Busch, B., Jardine, A., Tjoutuku, A. (2012). Language Biographies for Multilingual Learning. *PRAESA Occasional papers*, 24, 2012. z <http://paulroos.co.za/wpcontent/blogs.dir/22/files/2012/07/Paper24.pdf>
- Carl, J., Stevenson, P. (2009). Central European Time: Memories of Language – Lost and Found – in the Life Stories of German-speakers. In: J. Carl, P. Stevenson (Ed.), *Discourse an Identity in Central Europe: The German Language in a Multilingual Space*. Palgrave Macmillan, s. 165–184.
- Chróst, D. M. G. (2007). *Language and the City*. Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
- De Fina, A. (2003). *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Franceschini, R. (2002). Sprachbiographien: Erzählungen über Mehrsprachigkeit und deren Erkenntnisinteresse für die Spracherwerbsforschung und die Neurobiologie der Mehrsprachigkeit. In: *Bulletin suisse de linguistique appliquée*, 2, 19–33.
- Gal, S. (1993). Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary. In: *Language in Society*, 22(3), 337–359.
- Horony, Á., Orosz, Ö., Szalay, Z. (2012). *Názvy miest, miesta názvov. Dejiny menšinových jazykových práv na Slovensku 1918 – 2012*. Somorja/Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Luther, D. (2009). *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT.
- Nekvapil, J. (2000). Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S. In: *Slovo a slovesnost*, 61, 30–46.
- Ondrejovič, S. (Ed.). (2007). *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Pavlenko, A. (2007). Autobiographic narratives as data in applied linguistics. In: *Applied Linguistics*, 2, 163–188.
- Rabec, I. (2005). Titkos magyarok. A nyelvvesztés és identitásvesztés összefüggései. In: F. Vörös (Ed.), *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest – Nyitra – Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság, s. 49–54.
- Rabec, I. (2012). *A nyelvtelépülés vizsgálata szlovákiai fiatalok körében*. Nepublikovaná dizertačná práca. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Salner, P. a kol. (1991). *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda.
- Salner, P. (1998). *Premeny Bratislavy 1939–1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Satinská, L. (2011). *Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad*. Nepublikovaná diplomová práca. Praha: Karlova univerzita.
- Satinská, L. (2012). Myth of a trilingual city from statistical point of view. In: P. Stanekovska, M. Wtorkowska, J. Pallay (Eds.), *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, s. 163–170.
- Satinská, L. (2013). Bratislavský Prešburg: napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15(2), 89–108.
- Satinská, L. (2015). *Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku: Bratislava*. Nepublikovaná dizertačná práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzita Komenského.

- Satinská, L. (2016). *Hungarian or Bratislavan? Identity in Language Biographies of Multilingual Families in Bratislava* (odovzdané do tlače v novembri 2015).
- Szalay, Z. (2013). A nyelv használati jogok története (1918 – 1968). In: K. Tóth (Ed.), *Nyelvi jogok I: Jogsegélyszolgálat 2009 – 2011*. Somorja/Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet, s. 25–40.
- Štefánik, J. (Ed.). (2004). *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Tancer, J. (2010). Viacjazyčnosť v Bratislave. In: *OS 2*, 57–68.
- Tophinke, D. (2002). Lebensgeschichte und Sprache. Zum Konzept der Sprachbiografie aus linguistischer Sicht. In: *Bulletin suisse de linguistique appliquée*, 2, 1–14.
- Vrábľová, J. (2015). Slovenská jazyková ideológia v laickom diskurze. In: J. Wachtarczyková, L. Satinská, S. Ondrejovič (Ed.), *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Bratislava: Veda, s. 118–131.
- Werlen, I. (2002). Sprachbiographien – Wie italienische Migrantinnen und Migranten der zweiten Generation in der deutschen Schweiz ihr Sprachleben sehen. In: *Bulletin suisse de linguistique appliquée*, 2, 57–77.

Právne dokumenty

Zákon č. 122/1920

Zákon 428/1990

Zákon NR SR č. 154/1994 Z. z. o matrikách

Zákon NR SR č. 270/1995 o štátnom jazyku

Zákon NR SR č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín

Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín Rady Európy

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov

O AUTORKE

LUCIA SATINSKÁ (*1986) pôsobí v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v oddelení súčasného jazyka. Medzi jej výskumné témy patrí viacjazyčnosť na Slovensku, jazyková politika a jazyková krajina. Je autorkou štúdií *Myth of a trilingual city from statistical point of view* (2012) in: P. Stankovska, M. Wtorkowska, J. Pallyay (Eds.), *Individualna in kolektivna dvojezičnost*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 163–170, alebo *Bratiličious Prešburg: napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége [Bratiličious Prešburg: Viacjazyčnosť jazykovej krajiny dnešnej Bratislavy]* (2013), In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 15(2), 89–108. V r. 2015 obhájila dizertačnú prácu *Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku: Bratislava*.